

УДК 338.23(477)

Фоміна М.В., д-р екон. наук, доц. (ДонНУЕТ, Донецьк),

Мішина І.Г., канд. екон. наук (ДІМГ, Донецьк)

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: СУТНІСТЬ І ТЕНДЕНЦІЇ

У статті досліджено сутність, чинники, суперечності та тенденції економічної глобалізації; обґрунтовано об'єктивність та подано авторське визначення категорії «глобальна економічна безпека».

Ключові слова: глобалізація, економічна глобалізація, сталий розвиток, глобальна економічна безпека.

Сучасна економічна теорія спрямована на дослідження й обґрунтування якісно нових категорій, законів і закономірностей. Це значною мірою пов'язано з великою кількістю економічних та суспільних трансформацій і необхідністю пошуку шляхів реалізації нових алгоритмів розвитку суспільства. Так, сучасному стану світової економіки притаманні орієнтація на сталий розвиток та велика інтенсивність інтеграційних процесів, що сприяє формуванню наднаціональних і наддержавних інфраструктур та прискорює постіндустріальну глобалізацію. Процес економічної глобалізації передбачає створення нових можливостей для економічного розвитку й водночас сприяє загостренню старих і формуванню нових суперечностей у світовій економіці, так званих глобальних загроз людству. Тому глобалістика має велику кількість прихильників, але ще більшу – супротивників («альтернативних глобалістів»). Поступове включення України в означений процес обумовлює виникнення широкого кола проблем. Серед них, на наш погляд, головними є: по-перше, принципова трансформація місця й ролі людини як суб'єкта економічних відносин, тобто з підпорядкованої, пасивної, другорядної вона стає вирішальним фактором, який забезпечує стійкість і конкурентоспроможність економіки в цілому; по-друге, надання економічної безпеки держави в умовах глобалізації світової економіки, тобто мінімізацію зовнішніх ризиків, пов'язаних із диференційованістю розвитку окремих країн; по-третє, урахування екологічного вектора глобалізації, що само по собі є загрозою і для людства в цілому, і для стабільного розвитку національної економіки.

Забезпечення сталості й конкурентоспроможності держави значною мірою залежить від ефективності, якості та змісту економічної політики. У період трансформації соціально-економічних відносин остання набуває ознак головного ланцюга між соціальною сферою та сферою матеріального й духовного виробництва, оскільки саме в її межах відбувається процес формування національних інтересів, гарантування національної економічної безпеки, впровадження систем захисту виробничо-ресурсного, соціально-демографічного та науково-професійного потенціалу держави. На жаль, національна економічна політика продовжує будуватися на основі «усереднених» показників, які практично не враховують сучасні тенденції та динаміку зростання й розвитку, зокрема – постіндустріальні глобальні перетворення.

Процес глобалізації за своїм змістом і структурою є настільки складним та неоднозначним, що навіть серед підходів фахівців, які займаються цією проблемою й похідними від неї багато років, спостерігаються значні розбіжності. Так, у наукових працях К.Н. О'Рourke, J.G. Williamsona, R.T. Robertsona, К. Omae, В. Коллонтай, Г.В. Казаченко, В.П. Пономарьова, О.М. Ляшенко є дискусійні позиції щодо сутності, етапів розвитку, основних чинників, проявів глобалізації, її взаємодії із суспільним та економічним життям, визначення шляхів і напрямків подання суперечностей постіндустріальної глобалізації. А це значно ускладнює планування економічної політики й процес нарощування конкурентоспроможності та сталості економіки.

Виходячи із зазначеного, метою статті є узагальнення сучасних наукових поглядів та власна оцінка чинників і суперечностей процесу економічної глобалізації; визначення сутності категорії «глобальна економічна безпека» та її впливу на національну економічну політику держави.

Для досягнення поставленої мети дослідження проведено за такими напрямками: уточнення сутності процесу глобалізації; визначення чинників і тенденцій постіндустріальної глобалізації; аналіз суперечностей глобального розвитку; обґрунтування об'єктивності категорії «глобальна економічна безпека»; оцінка ролі глобальної економічної безпеки в епоху постіндустріального розвитку та її впливу на процес формування економічної політики.

У наукових публікаціях, що ми вже підкреслювали, на сьогодні немає єдиного визначення процесу глобалізації. При цьому одні автори вважають його процесом зростання взаємозв'язків і взаємозалежності окремих країн та їх економік, який мав прецеденти й у минулому [1; 2]. Інші ж стверджують, що глобалізація – це новітній процес, який розпочався в останній чверті ХХ ст., хоча й є органічно пов'язаним із більш загальним процесом інтернаціоналізації господарського (і не тільки господарського) життя. Серед дослідників цієї групи також немає спільних поглядів на сутність процесу глобалізації. Вони погоджуються з тим, що глобалізація означає не лише новий кількісний вимір ступеня інтенсивності взаємних зв'язків окремих країн та їх економік, а головним чином – нову якість таких зв'язків, коли формується фактично новий, глобальний (не тотожний простій сумі національних економік) рівень економічної організації. Зокрема одні мають на увазі економіку, яка може функціонувати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети [3, с. 105], а інші – утворення єдиного, взаємопов'язаного світу, цілісного за своїми загальними контурами та внутрішнім зв'язком елементів, і формування структур глобальної керованості [4, с. 183-191]. Найбільш радикальну позицію тут займають дослідники, які взагалі ведуть мову про «кінець національної держави» [5]. Вони презентують течію так званого «гіперглобалізму», у положення якого стверджується, що ми вже живемо у світі без кордонів. Для національного в ньому не залишилося місця, національні держави більше не є важливими акторами: їх місце нібито посідають глобальні корпорації, які не належать жодній державі та постачають стандартизовані в глобальному масштабі продукти. З іншого боку, окремі дослідники виступають проти гіперглобалізації. На їхню думку, хоча глобалізація й стала визначальною ознакою міжнародної економіки, її значення

надто перебільшується. Насправді основними детермінантами економічних процесів все ще є національні політики та національні економіки [6].

На наш погляд, визначаючи сутність процесу глобалізації, потрібно уникати поляризованих підходів і бачити тривалий процес формування нової системи господарювання.

Глобалізація є комплексним процесом, який охоплює паралельно три основні процеси: по-перше, зменшення перешкод для економічної, політичної та культурної взаємодії країн; по-друге, утворення більш гомогенного економічного, політичного та культурного просторів; по-третє, розвиток структур глобальної керованості. Водночас слід зауважити, що глобалізація значно пов'язана із формуванням засад постіндустріального суспільства. У такому суспільстві вирішальну роль відіграє розвиток не просто сектору послуг, а, передусім, секторів, пов'язаних із всеосяжною інформатизацією суспільства та продукуванням знань. Саме цей тип економічної організації за своїм змістом є таким, що не визнає вузьких національних рамок і об'єктивно потребує глобального економічного простору. Не випадково саме найбільш розвинені країни, які в структурному відношенні ввійшли до сфери постіндустріальної економіки, стали на сьогодні основними суб'єктами цього процесу.

Глобалізація як складний за своєю структурою процес розвивається під впливом цілої низки чинників, як економічних, так і неекономічних: політичних, ідеологічних, культурологічних, цивілізаційних [7, с. 147-192]. Це обумовлює роздвоєність процесу, що розглядається. З одного боку, він виглядає як об'єктивний процес – результат розвитку виробничих сил і відповідних їм економічних відносин, а, з іншого, – як суб'єктивний процес, тобто результат певної політики, яка проводиться найбільш розвиненими країнами. У цій роздвоєності приховується суперечність глобалізації.

За своїм основним економічним змістом тенденція до посилення взаємодії країн має призвести до підвищення ефективності світової економіки. Насправді вона реалізується в конкретній історичній соціально-економічній формі й задовольняє інтереси насамперед провідних країн. Неекономічні чинники, які пов'язані з сучасними процесами геополітичного домінування та культурної експансії Заходу, обумовлюють територіальне розширення сфери оперування західного капіталу. Та вирішальне значення, на наш погляд, мають фактори, породжені суто економіко-технологічними процесами й нерівномірністю їх перебігу в різних частинах світу. Тому слід насамперед наголосити, що процес глобалізації розвивається під вирішальним впливом сучасної революції у сфері виробничих сил – інформатизації та засобів комунікації. Вона технологічно сприяла виникненню й розповсюдженню глобальних виробничо-фінансових структур. Ці технологічні інновації зробили можливим використання ряду фундаментальних конкурентних переваг сильними транснаціональними економічними структурами. До таких переваг слід насамперед віднести: здешевлення та підвищення якості ресурсної бази розвитку – компанії, що діють глобально, мають змогу розміщувати виробництво в регіонах із найбільш оптимальним сировинним забезпеченням і використовувати комплектуючі вироби найвищої якості, незалежно від місця їх виготовлення; збут на різноманітних регіональних ринках – це

продовжує життєвий цикл товару (коли на одних ринках товар уже не є актуальною, для інших він може бути інноваційним) і дозволяє отримувати більшу економію; мінімізацію трансакційних витрат і сплати податків завдяки комерційній та фінансовій діяльності в оптимальних для цього регіонах; отримання величезного ефекту від упровадження новітніх мережових форм організації та управління.

Центральною тенденцією в глобалізаційному процесі є, на наш погляд, суттєва трансформація сукупності відносин, які ми називаємо терміном «капітал». Зміна змісту та форм його прояву має, на нашу думку, вважатися вихідним твердженням, яке дозволяє зрозуміти сутність, зміст і форми прояву процесу глобалізації економіки. Головне в цьому процесі на сьогодні – поява категорії «глобального капіталу» [8, с. 198-283]. Він певною мірою є наддержавним і керується, передусім, своїми власними корпоративними інтересами та стратегіями розвитку, що можуть і не збігатися з інтересами національних держав, на території яких капітал оперує. Вказана тенденція є не єдиною, яка характеризує трансформацію капіталу в епоху постіндустріальної глобалізації. У цьому контексті варто відзначити принаймні ще дві фундаментальні тенденції, що тісно пов'язані з глобалізаційними процесами. По-перше, мова йде про те, що поряд із реально функціонуючими ринками прискорено розвиваються віртуальні світові ринки капіталу, які використовують новітні інформаційно-комунікаційні технології, та породжені ними новітні фінансові інструменти. Це призводить до випереджальні темпи розвитку світових грошових ринків і ринків короткострокового капіталу, а також темпи зростання обсягів світової торгівлі та прямих інвестицій. По-друге, ще одна глобальна тенденція в еволюції капіталу полягає в тому, що змінюється сам зміст категорії «капітал». Він уже на сьогодні не може характеризуватися як виключно фінансовий або фізичний капітал, оскільки в його структурі в постіндустріальних економіках наявні й такі компоненти, як інтелектуальний і людський капітал. Поява цих двох нових форм капіталу значно трансформує всю систему виробничих відносин, змінюючи традиційне протистояння праці й капіталу їх взаємопроникненням у тих секторах економіки, які ґрунтуються на знаннях і визначають майбутнє світового господарства.

Слід відзначити, що форми інтелектуального та людського капіталу за своїм характером є набагато більш інтернаціоналізованими, ніж капітал фізичний. Це обумовлено нижчезазначеними чинниками: по-перше, ефективний розвиток наукових знань і винахідницької діяльності в сучасному світі неможливий у суто національних межах; генерація основної маси новітніх технологічних ідей концентрується в обмеженій кількості найбільш розвинених країн; по-друге, формування системи захищених знаків для товарів і послуг у провідних економіках світу заздалегідь розраховане на міжнародне використання. У цьому контексті капіталом стають не будь-які захищені знаки, а саме всесвітньо відомі, які асоціюються у споживачів усього світу зі стандартами якості й технологічної довершеності; по-третє, розвиток ключового компонента людського капіталу – системи освіти – може бути ефективним лише в умовах якнайширшого використання в навчальному процесі новітніх досягнень науки й широкого обміну міжнародним досвідом навчання, викладачами та студентами.

Таким чином, на наш погляд, розвиток інтелектуального й людського капіталів можна віднести до вищенаведеного поняття «глобальний капітал» якщо не безпосередньо, то опосередковано.

Проведене дослідження теоретичних основ економічної глобалізації дозволило зробити висновки щодо великої кількості суперечностей цього процесу та наявності позитивних і негативних чинників, що в сукупності формує джерело загрози для безпеки рівноваги економічних систем. Таким чином, варто зупинитися на особливій ролі категорій стійкості, рівноваги та процесів розвитку в підтримці й подоланні загроз для безпеки економічних систем. Визначення понять «рівновага (динамічна)» та «рівновага економічної системи» досить чітко сформульовано: по-перше, це певний стан стабільності під впливом рівних протилежних сил; по-друге, стан економіки, за якого усталені в ній кількісні пропорції забезпечують гармонійне поєднання товарних і грошових потоків, стабільність цін та задовільне функціонування економічного апарату; гармонія у співвідношенні економічних одиниць і сил або як відсутність диспропорцій між ними; соціально-економічна сукупність заходів, що забезпечує прийнятний рівень задоволення інтересів своїх суб'єктів та здатна протистояти кризам; по-третє, такий стан економічної системи, коли жоден із численних її учасників не зацікавлений у зміні такої ситуації, оскільки при цьому він може нічого не виграти, а навпаки, програти [9].

Системам, що розвиваються, властиві, з одного боку, сталість структури, з другого – втрата стійкості, руйнування однієї структури та створення іншої. Термін перебування різноманітних систем у стабільному стані може бути різним, тому процес розвитку являє собою послідовність циклів еволюційних змін станів у середині циклу зі стрибкоподібним переходом стану наприкінці циклу на новий якісний рівень, що розпочинає новий цикл. Наслідком циклічного розвитку є незворотність, тобто неможливість переходу від новоствореної структури до старої, зруйнованої це, ще одна особливість економічних систем. Незворотність, так само як і втрата стійкості, – обов'язкова властивість будь-якої системи, що розвивається. Причому дуже важливим є суперечності між стабільністю та розвитком: стабільна система неспроможна розвиватися, оскільки вона руйнує будь-які відхилення від свого стану. Для переходу в якісно новий стан система обов'язково повинна в певний проміжок часу бути нестійкою. Проте перманентна нестійкість – це інша крайність, що так само є шкідливою для системи, яка розвивається, оскільки вона виключає фіксацію в системі характеристик, необхідних для взаємодії із зовнішнім середовищем та створення сталої структури. Отже, розвиток економічних систем є загрозою для їх безпеки, заперечуючи наявну структуру таких систем та провокуючи її незворотні зміни для створення нової структури.

Вище робився наголос на наявності глобальних загроз, які мають багатогалузеве спрямування. Так, глобальні загрози економіко-демографічного характеру пов'язані з необхідністю раціонального регулювання демографічного зростання, міграції населення тощо. Економіко-демографічні проблеми у свою чергу створюють загрози для соціальної безпеки (деякі вчені виділяють продовольчу безпеку як окрему складову економічної безпеки [10, с. 49-54]).

Основне завдання надання економічної безпеки в цьому напрямку – вивчення залежності процесів народжуваності та смертності від різноманітних чинників: економічних (витрати на освіту, охорону здоров'я, валовий національний продукт на одну особу населення); політичних (чинна соціально-економічна система, яка визначає спосіб виробництва й розподілу матеріальних благ; характер культурних, сімейних та інших відносин у суспільстві), екологічних (характер забруднення навколишнього середовища, стан природних ресурсів тощо).

Глобальні загрози для природних економічних систем пов'язані зі споживанням природних ресурсів, забрудненням навколишнього середовища, підвищенням урожайності сільськогосподарських культур тощо для розв'язання проблем постачання продовольства населенню. Значну кількість природно-екологічних систем досить точно можна охарактеризувати за допомогою взаємодії біологічних популяцій [10]: підвищення врожайності сільськогосподарських культур із використанням хімічних добрив та пестицидів (модель «хижак – жертва»), інтенсифікації тваринництва і рибного промислу (моделі управління зростанням та розвитком біологічних популяцій), моделі охорони лісових масивів, водойм тощо.

Техніко-економічні системи потребують розв'язання проблеми господарських процесів на рівні держави, регіонів, галузей і міжгалузевих комплексів, однак, незалежно від рівня агрегації систем (галузеві, міжгалузеві, регіональні), для їхньої характеристики застосовуються макромоделі, в яких використовують узагальнені, агреговані, ключові техніко-економічні показники. Науково-технічна революція характеризується якісним стрибком у науці й технологіях і полягає не тільки в удосконаленні наявних машин і технологій, але й у переході до принципово нових технологічних систем постіндустріального суспільства. Тому науково-технічний прогрес є як сукупністю всіх явищ, що призводять до збільшення випуску продукції без зростання обсягів ресурсів, які використовуються, або з випереджаючим зростанням випуску продукції по відношенню до зростання обсягів ресурсів, що використовуються. Отже, науково-технічний прогрес як рушійна сила розвитку є вагомим чинником загроз розвитку для економічних систем, а тому потребує більшої уваги.

Найпопулярніша модель науково-технічного прогресу розроблена Дж. Хіксом, котрий поділяє технічний прогрес таким чином: нейтральний, який забезпечує одночасне підвищення продуктивності двох чинників виробництва (праці й капіталу); працезберігаючий, який заснований на технології, що забезпечує підвищення продуктивності капіталу більше, ніж праці. В результаті кількість капіталу, яку належить витратити на виробництво певного виду товару, зростає, а кількість праці скорочується, причому відносна ціна капіталу залишається незмінною. Капітал заміщує працю у складі чинників виробництва товару; капіталозберігаючі технології забезпечують підвищення продуктивності праці більше, ніж капіталу. В результаті кількість праці, яку необхідно витратити на виробництво певної кількості товару, відносно зростає, а капіталу – скорочується за незмінної відносної ціни праці. Праця заміщає капітал у складі чинників виробництва товару. Загальна кількість праці й капіталу, які необхідно витратити

на виробництво певної кількості товару також скорочується, але за умов зростання ролі праці. Капіталозберігаючий технічний прогрес призводить до економії не тільки капіталу, але й обох факторів виробництва одночасно. Характеристика певного типу науково-технічного прогресу як капіталозберігаючого свідчить лише про те, що під час виробництва одиниці товару в розрахунку на одиницю праці в результаті витрачається відносно менше одиниць капіталу, тому такий тип прогресу сприяє підвищенню працездатності певних галузей.

Зростання виробництва в результаті технічного прогресу, передусім, позначається на мегаекономічних пропорціях, здійснюючи нейтральний (темпи зростання торгівлі та виробництва співпадають), позитивний (торгівля зростає швидше, ніж виробництво) і негативний (відставання зростання торгівлі від зростання виробництва) вплив на світову торгівлю. Це робить актуальним дослідження проблем глобальної економічної безпеки як головного чинника й основи формування сталого розвитку та збереження потенціалу суспільства.

Перед тим, як визначити сутність глобальної економічної безпеки, слід дослідити основні постулати, так би мовити кредо сучасної глобалістики. З нашої точки зору, основними з них є: світ і світове людство є єдиним глобальним організмом; глобалізація світу – це об'єктивне історичне явище та процес, на який можна впливати об'єднаними зусиллями людства; глобалізація надає нові небачені можливості для розвитку людства й нові небачені загрози для його існування; людство повинно солідаризуватись перед явищем глобальних загроз і для вирішення глобальних проблем; глобальну катастрофу щодо людства ще можна відвернути; глобальні проблеми – це не лише невирішені завдання, а й загрози всьому людству; глобальні інтереси треба ставити вище за національні; глобальна інтеграція – це закономірність розвитку людства; сучасна людина стала найвищою соціальною цінністю, глобального характеру та перебуває в центрі процесів глобалізації; в майбутньому людство навчиться запобігати виникненню глобальних проблем [10].

У теорії сучасної глобалістики важливим і невирішеним залишається питання про систематизацію та класифікацію глобальних проблем. Наукова класифікація глобальних проблем потребує пошуку критеріїв класифікації. Сьогодні ми змушені користуватися в основному емпіричними критеріями класифікації глобальних проблем: універсальні проблеми політичного й соціально-економічного характеру; проблеми переважно природно-економічного характеру; проблеми соціального характеру; проблеми екологічного характеру; проблеми інформаційного характеру; проблеми технологічного характеру; проблеми науково-інтелектуального характеру; проблеми змішаного характеру. З метою вирішення вказаних проблем на глобальному рівні необхідно створити системи управління глобальним розвитком і розробити механізми його реалізації, в результаті чого людство перейде до якісно нової еволюційної стадії розвитку. А базою глобального управління, на наш погляд, повинна стати обґрунтована концепція глобальної економічної безпеки, що передбачає введення в науковий обіг якісно нової категорії.

Викладене вище дозволяє сформулювати визначення глобальної економічної безпеки. На нашу думку, – це сукупність заходів, спрямованих на забезпе-

чення сталого світового економічного розвитку, метою якого є досягнення максимальної безпеки та високого рівня життя для кожної особистості, незалежно від нації або національності, за умови збереження світу для майбутніх поколінь.

Висновки. Із дослідження можемо зробити певні висновки: по-перше, економічна глобалізація є об'єктивним етапом розвитку світової економіки, якому притаманні яскраво виражені суперечності; по-друге, велика кількість суперечностей процесу глобалізації та наявність позитивних та негативних чинників у сукупності формують джерело загрози для безпеки рівноваги економічних систем; по-третє, наявність загроз та ризиків обґрунтовує необхідність введення в науковий обіг нової категорії «глобальна економічна безпека» й розробки практичних моделей управління глобальним простором з метою її забезпечення.

Спроба обґрунтування об'єктивності та сутності категорії «глобальна економічна безпека» є достатньою базою для продовження дослідження в цьому напрямку, а саме – розробки механізмів оцінювання рівня глобальної безпеки з позиції окремих країн і регіонів з урахуванням рівня їх економічного розвитку.

Література

1. Туган-Барановский М.И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии / М.И. Туган-Барановский. – К.: Наук. думка, 2004. – 368 с.
2. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
3. Кейнс Дж.М. Избранные произведения / Дж.М. Кейнс. – М.: Экономика, 1993. – 432 с.
4. Кругман П. Возвращение Великой депрессии / П. Кругман. – М.: Эксмо, 2009. – 336 с.
5. Мау В. Драма 2008 года: от экономического чуда к экономическому кризису / В. Мау // Вопросы экономики. – 2009. – № 2. – С. 4-7.
6. Глазьев С. Мировой экономический кризис как процесс смены технологических укладов / С. Глазьев // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 27.
7. Назарбаев Н. Ключи от кризиса / Н. Назарбаев // Российская газета (Центральный выпуск). – 2009. – № 4839 – С. 2-6.
8. Арригини Дж. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арригини; перевод с англ. А. Смирнова, Н. Эдельман. – М.: Территория будущего, 2006. – 472 с.
9. Глазьев С. Об антикризисной стратегии России / С. Глазьев // Российский экономический журнал. – 2009. – № 6 – С. 3-37.
10. Белорус О.Г. Глобальное устойчивое развитие: монография / О.Г. Белорус, Ю.М. Мацейко – К.: КНЕУ. – 2006. – 484 с.